

ПЕРЕГІНЧУК

Тарас Михайлович,
керівник гуртків «Січ», «Джура»
e-mail: suramamay@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8404-9703>
(м. Одеса, Україна)

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ «ДОБРОГО ГРОМАДЯНИНА» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА СВІТОВІЙ ЕТНОПЕДАГОГІЦІ

Актуальним питанням на сьогоднішній день є дослідження проблеми виховання «доброго громадянина» у творах відомих педагогів – В. О. Сухомлинського, К. Д. Ушинського, Г. Г. Ващенко та її сучасне переосмислення у закордонній педагогіці як екологічне громадянське виховання у процесі формування інтегративних якостей особистості на основі загальновідомих демократичних цінностей. Саме це відображає бажання брати участь в житті громадянського суспільства та держави. Адже, якщо людина допомагає іншим людям, оберігає та очищає природні локації, то вона відповідає моральним якостям «доброго громадянина». Також викладено аналіз педагогічних особливостей виховання у дитячих та юнацьких громадських організаціях у контексті дослідження сучасної усної історії.

Риси характеру справжнього чоловіка, воїна та захисника на сьогодні розвивають такі громадські дитячі та молодіжні організації: Всеукраїнська дитяча скаутська організація "Січ", Національна скаутська організація України "Пласт", Міжнародна Федерація «Спас» та Міжнародна федерація Бойового Гопака. Любов до природи – це не лише педагогічний мікрофактор освіти, а й яскравий прообраз набагато ширшого контексту – Батьківщини. Виховання морально-етичних норм поведінки та стійких рис характеру, властивих громадянину даного народу, тепер розуміється як національна освіта. Ось чому пластуни вчать зберігати первісну природу, тобто пластикові та інші хімічні відходи після походів забирати до міста, викинути у смітник. Школа повинна використовувати кожен момент своєї роботи не лише для того, щоб забезпечити учнів знаннями, а й виховати повноцінних, добре розвинутих людей та добрих громадян своєї Батьківщини. У зв'язку з цим вчителі дитячих та молодіжних громадських організацій можуть прийти на допомогу шкільним учителям. Сучасний освітній процес у західних країнах продовжує розвиватися на основі виховання добродічного громадянина та громадянського суспільства. У Німеччині екологічні дослідження народилися завдяки існуванню традицій

екологічного виховання молоді, поширенню методів гуманізації суспільного життя після війни. Поняття "екологічна освіта" було обґрунтоване німецькими вченими в Інституті природничих наук під керівництвом Г. Ойфельда. На його думку, суспільство досягло такого рівня розвитку, що необхідно створити екологічну свідомість серед населення, особливо молодого покоління.

Ключові слова: проблема «доброго громадянина», К. Д. Ушинський, Г. Г. Ващенко, В. О. Сухомлинський, етнопедагогіка, методи виховання.

HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM OF EDUCATION OF A "GOOD CITIZEN" IN UKRAINIAN AND WORLD ETHNOPEDAGOGY

The current issue today is to consider the problem of education of "good citizen" in the works of famous teachers – V. O. Sukhomlinsky, K. D. Ushinsky, G. G. Vashchenko and its contemporary rethinking in foreign pedagogy as an ecological civil education in the process of forming integrative personality traits based on well-known democratic values. This reflects the desire to participate in the life of civil society and the state. After all, if a person helps other people, protects and purifies natural locations, then it corresponds to the moral qualities of a "good citizen". The article also analyzes the ethno-pedagogical features of education in children's and youth public organizations in the context of the study of contemporary oral history.

The character traits of a real man, warrior, and defender are currently being developed by the following community-based children and youth organizations: the All-Ukrainian Children's Scout Organization "Sich", the National Scout Organization of Ukraine "Plast", the International "Spas" Federation and the International Boyoviy Hopak Federation. The love for nature is not only a pedagogical microfactor of education, but also a clear prototype of a much broader context – the Motherland. The upbringing of moral and ethical norms of behavior and stable character traits inherent in a citizen of a given people is now understood as national education. That is why the children of "Plast" learn to preserve the original nature, that is, plastic and other chemical waste after hiking to take to the city to throw in the trash. The school must use every moment of its work not only to provide pupils with knowledge, but also to bring up full-fledged, well-developed people and good citizens of their Motherland. In this regard, teachers of children's and youth public organizations can come to the aid of school teachers. The modern educational process in Western countries continues to develop on the basis of the upbringing of a virtuous citizen and civil society. In Germany, ecological studies were born due to the existence of traditions of environmental education of young people, the spread of methods of humanizing public life after the war. The concept of "environmental education" was substantiated by German scientists at the Institute of Natural Sciences under the direction of G. Eulefeld. In his opinion, the society has reached such a level of development that it is necessary to create environmental awareness among the population, and especially the younger generation.

Key words: the problem of "good citizen", K. D. Ushinsky, G. G. Vashchenko, V. O. Sukhomlinsky, ethnopedagogy, methods of education.

ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ «ДОБРОГО ГРАЖДАНИНА» В УКРАИНСКОЙ И МИРОВОЙ ЭТНОПЕДАГОГИКЕ

Актуальным вопросом на сегодняшний день является исследование проблемы воспитания «доброго гражданина» в произведениях известных педагогов - В. А. Сухомлинского, К. Д. Ушинского, Г. Г. Ващенко и ее современное переосмысление в зарубежной педагогике как экологическое гражданское воспитание в процессе формирования интегративных качеств личности на основе общеизвестных демократических ценностей. Именно это отражает желание участвовать в жизни гражданского общества и государства. Ведь, если человек помогает другим людям, оберегает и очищает природные локации, то она соответствует моральным качествам «хорошего гражданина». Также изложен анализ педагогических особенностей воспитания в детских и юношеских общественных организациях в контексте исследования современной устной истории.

Черты характера настоящего мужчины, воина и защитника сегодня развивают такие общественные детские и молодежные организации: Всеукраинская детская скаутская организация "Сич", Национальная скаутская организация Украины "Пласт", Международная Федерация «Спас» и Международная федерация боевого гопака. Любовь к природе - это не только педагогический микрофакторы образования, но и яркий прообраз гораздо более широкого контекста - Родины. Воспитание морально-этических норм поведения и устойчивых черт характера, присущих гражданину данного народа, теперь понимается как национальное образование. Вот почему пластуны учатся сохранять первоначальную природу, то есть пластиковые и другие химические отходы после походов забирать в город, выбросить в мусорное ведро. Школа должна использовать каждый момент своей работы не только для того, чтобы обеспечить учащихся знаниями, но и воспитать полноценных, хорошо развитых людей и хороших граждан своей Родины. В связи с этим учителя детских и молодежных общественных организаций могут прийти на помощь школьным учителям. Современный образовательный процесс в западных странах продолжает развиваться на основе воспитания добропорядочного гражданина и гражданского общества. В Германии экологические исследования родились благодаря существованию традиций экологического воспитания молодежи, распространению методов гуманизации общественной жизни после войны. Понятие "экологическое образование" было обосновано немецкими учеными в Институте естественных наук под руководством Г. Ойфельда. По его мнению, общество достигло такого уровня развития, что необходимо создать экологическое сознание среди населения, особенно молодого поколения.

Ключевые слова: *проблема «хорошего гражданина», К. Д. Ушинский, Г. Г. Ващенко, В. А. Сухомлинский, этнопедагогика, методы воспитания*

Постановка проблеми.

У часи військових конфліктів на початку ХХІ ст. та різкої зміни світоглядних установок великої частини українського народу особливої ваги набувають питання розмежування суті добра і зла, облуди та чесності, любові й неповаги, правдивості та подвійних стандартів. Хто і з якого віку повинен навчати людину розрізняти зміст цих філософсько-етичних категорій? Насамперед ці категорії потрібно розглянути у творах відомих вітчизняних та закордонних педагогів, а вже пізніше – в ракурсі усної історії дослідити як середня школа або позашкільні дитячі організації виховують повновартісних, всебічно розвинутих людей і добрих громадян своєї батьківщини. Ця стаття виступає **одним із розділів малодослідженої** раніше теми вивчення сучасної історії та діяльності молодіжних та дитячих громадських організацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Досліджуючи бібліографію стосовно проблематики творчості В. О. Сухомлинського, К. Д. Ушинського, Г. Г. Ващенко, потрібно відзначити праці таких авторів: А. Богуш [1], Г. Боднарчук [2], Н. Косарева [4], Н. Смаль [14], М. Тимочків, М. Чепіль [21], Т. Чуб [5]. Доречно виокремити праці групи сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників щодо гуманізації виховання дитячих колективів: Л. Милков [9], М. Мухін [22], А. Кокеріль, І. Остапйовський [12], Н. Щуркова [22] тощо. Концепцію «екологічного виховання» описали Г. Ойлефельд [23], А. Стаудте [24] та інші німецькі вчені.

Мета даної роботи – простежити сутність проблеми виховання «доброго громадянина» у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського, К. Д. Ушинського, Г. Г. Ващенко та сучасну трансформацію цього поняття в екологічне громадянське виховання за кордоном, а також етнопедагогічні аспекти виховання у дитячих громадських організаціях. **Завдання** цієї роботи полягає в тому, щоб науково об'єктивно проаналізувати педагогічну спадщину відомих вітчизняних та закордонних педагогів.

Методика дослідження у цій роботі охоплює такі загальновідомі методи дослідження, як бібліографічний метод, метод типологічного аналізу, метод комплексного і компонентного аналізу.

Виклад основного матеріалу

Витоки філософських категорій добра і зла можна досліджувати починаючи з усної народної творчості. Так, в українському фольклорі яскраво зображено добро і зло, вродливе і негарне, прекрасне і страшне.

У старовинних іменах людей Доброслав, Добромисл превалює перша словотвірна частина – добро. Причиною цьому були вірування, що у таких дітей буде добра і щасливе життя. У древніх колядках та побажаннях люди часто зичили один іншому Добра. Під час зустрічі казали: «Доброго ранку!», «Доброго здоров'я!», «Добрий вечір!» Відвідавши гостей, прощаючись теж бажали лише добра: «На добро!», «На все добре!», «У добрий час!» Увечері, прощаючись, ми говоримо один іншому: «На добраніч!» Крім того, у нас існував звичай платити добром за добро, а той, хто його порушував, був підданий загальному засудженню. Герої народних казок, що роблять лише добрі справи, завжди отримують значну винагороду. Людину, що мала лагідну вдачу, називали «добродієм», пізніше це слово перейшло у форму ввічливого звертання.

Усна народна творчість розглядає поняття Добра і Зла як антиподи, зокрема, це простежується у таких прислів'ях як, наприклад: «Добре роби, добре й буде», «Хто людям добра бажає, той і сам має», «Все добре переймай, а зла уникай». Українська народна казка з Наддніпрянщини «Про добро і зло» розкриває конфліктну колізію твору між молодшою доброю дочкою і двома старшими, проте злими, дочками: «В одному селі жили собі чоловік і жінка і було в них три дочки. Старшу звали Рябуша, меншу — Копуша, а найменшу — Веселуша. Росли дівчата і не ладили між собою, особливо дві старші з меншою, бо була та весела, добра і красивіша за них» [18, с. 148].

Водночас Добро і Зло на сьогодні – це такі морально-етичні категорії, в яких подається позитивна чи, відповідно, негативна оцінка явищам чи людям тощо. Ці категорії розглядаються не лише у фольклорі та художній літературі, їх описували і відомі вітчизняні педагоги.

Вітчизняна педагогіка

Визначний український педагог К. Д. Ушинський (1824-1870) у своїй праці «Про народність у громадському вихованні» розглядає поняття «народність» не лише на основі навчання рідною мовою, а й виховання морально-етичних норм поведінки та стійких рис характеру, властивих громадянину даного народу [19, т.1, с. 44], що на сьогодні розуміється як національне виховання. Риси характеру справжнього чоловіка, воїна та захисника на даний час розвивають громадські дитячі та молодіжні організації: Всеукраїнська дитяча скаутська організація «Січ», Національна скаутська організація України «Пласт» [10, с. 121], Міжнародна федерація «Спас» та Міжнародна федерація Бойового гопака. Учення К. Д. Ушинського вперше розглядає категорію добра саме у педагогіці, та його прямий зв'язок із свідомістю громадянина: «Виховання повинно просвітити свідомість людини, щоб перед очима лежав **ясний шлях добра**» [19, т.1, с. 99].

«Народність», як поняття, він розглядає у своїх педагогічних дослідженнях аналогічне до трактування сучасного національного виховання, подає широкий аналіз виховання дітей в руслі народності та розкриває цей термін через етнічну своєрідність будь якого народу, його історичний розвиток, географічні, етнографічні, соціально-економічні особливості буття. Початковий етап громадського виховання дослідник виводить із найменшої одиниці суспільної ієрархії – сім'ї. Саме сімейне виховання дає реальне підґрунтя «в організмі дітей можливості повторення і подальшого розвитку характеру батьків. Організм нових поколінь у народі носить у собі можливість збереження і подальшого розвитку історичного характеру народу» [19, т.1, с. 101].

Досліджуючи твори ще одного відомого педагога – А. С. Макаренка (1888-1939), у праці «Лекции о воспитании детей» ми знаходимо твердження щодо підлітків, які є по суті не тільки «вашою радістю, але й майбутнім громадянином, що ви відповідаєте за нього перед державою. Потрібно насамперед самому бути **хорошим громадянином** і привносити своє громадянське почуття і в сім'ю» [7, т.4, с. 65]. Багато його творів сповнені ідеями почуття громадянського обов'язку, ідеалами побудови світлого майбутнього та доброго громадянина, який у свою чергу повинен бути

наділеним рисами ініціативності, творчої волі та «більш складної дисциплінованості. Ми вимагаємо, щоби він не тільки розумів для чого і навіщо потрібно виконувати той чи інший наказ, але щоб він і сам активно прагнув виконати його якомога краще. Окрім того, ми вимагаємо від нашого громадянина, щоб він кожної миті свого життя був готовий виконати свій обов'язок, не чекаючи розпорядження чи на наказу, щоби він володів ініціативою та творчою волею» [7, т.4, с. 80].

Ми критично ставимось до того, що А. С. Макаренко був прихильником марксизму-ленінізму, сповідував ідеї побудови комунізму, адже жив у Радянському Союзі, керував перевихованням дітей-правопорушників та злочинців на посаді завідувача трудової колонії ім. М. Горького, що під Полтавою (1920-1928) та у дитячій комуні ім. Ф. Е. Дзержинського у Харкові (1928-1935). Тому немає нічого дивного у тому, що він писав про виховання радянського громадянина на засадах комуністичних ідеалів: «Радянський **дисциплінований громадянин** може бути вихований тільки всією сумою правильних впливів, серед яких на передньому місці мають стояти: широке політичне виховання, загальна освіта, книга, газета, праця, громадська робота і навіть такі начебто другорядні речі, як гра, розваги, відпочинок» [7, т.4, с. 80]. На його думку, лише при повній взаємодії усіх цих засобів може відбутися «правильне виховання», і лише в такому випадку виростає «справжній дисциплінований громадянин соціалістичного суспільства» [7, т.4, с. 80].

Активно розробляючи теорію і методику соціалістичного виховання в колективі, ми простежуємо, як А. Макаренко у своїй праці «Каким должен быть гражданин» наголошує на головних принципах тодішньої педагогіки: «Це єднання усіх громадян, ця наша чудова повага, любов до більшовицької партії – це благо для всіх нас і всього майбутнього людства» [6, с. 94]. Вражаючий дисонанс у цій роботі викликають ствердження про характеристику «доброго громадянина» та його «гуманізм» в період масових репресій інтелігенції та винищення українців голодомором: «наш громадянин і громадянин світу під прапором гуманізму спокійно скрутить шию будь якій фашистській гадині, під яким би національним прапором вона не накинулася на СРСР» [6, с. 94].

Із середини 1935 р. Антон Макаренко працює в органах НКВС помічником начальника відділу трудових колоній та трудкомун Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР, під керівництвом якого були 42 дитячих установи, зокрема 10 трудколоній та 2 трудкомуні. Саме завдячуючи досвіду перевиховання неповнолітніх і безпритульних правопорушників у трудових колоніях, у праці «Методика воспитательной работы» він зазначає, що «ідея безтурботного дитинства є чужою для нашого суспільства і може завдати шкоди майбутньому. Громадянином Радянської країни може бути лише трудівник, в цьому його честь, його радість і його людська гідність» [8, с. 221]. На його глибоке переконання, праця є не лише правом, але й «обов'язком громадянина» [8, с. 225], а сам обов'язок він розглядає як програму «росту та розвитку особистості». Проблему морального вибору та громадянського обов'язку педагог виводить із засадничих моментів росту будь якої особистості: «Тому відчуття обов'язку у радянського громадянина виступає як відчуття активне, не обмежене рамками договору, як таке, що витікає із самих глибоких потенцій особистості, яка постійно зростає та йде вперед» [8, с. 226].

Відомий український педагог Г. Г. Ващенко (1878-1967) у своїй праці «Виховний ідеал» досліджує виховні ідеали різних націй. Так, зокрема, історію виховного ідеалу українців він починає студіювати з дохристиянського періоду, а саме, від зародження хліборобства, що мало великий вплив на соціальний устрій, звичаї та психологічні властивості. У цей час характер наших предків набуває рис лагідності, гостинності, інтелігентності та, водночас, волелюбності [3, с. 104-106], що є засадничими ознаками виховання «доброго громадянина». Аналізуючи творчість Г. С. Сковороди, учений простежує еволюцію педагогічного мислення письменника у притчі «Благодарний Єродій» починаючи від «виховання людини» до філософії «доброго серця»: «**Добре серце** – є те саме, що вічно текуче джерело, з якого течуть завше чисті струмки, або думки» [13, с. 107]. Сам Григорій Сковорода як мислитель поєднував у собі слова і діла, що дає нам можливість чітко окреслити його розуміння ідеалу людини, яка вбачає щастя в душевному спокої та психічній рівновазі, у щирому спілкуванні з людьми, вона «має добре серце, і тому вона **широ бажає добра** не

лише собі, а й своїм ближнім» [3, с. 145], у якої існує лише одна добродієність – мудрість, яка відносно волі стає хоробрістю, відносно інших людей – справедливістю [3, с. 173]. Маючи ступінь кандидата богослов'я та здобувши чималий педагогічний досвід у різних гімназіях і в Українському Полтавському Університеті, Григорій Ващенко зазначає, що «школа мусить використовувати кожний момент своєї роботи не тільки для того, щоб дати учням знання, а й для того, щоб виховати з них повновартісних, всебічно розвинутих людей і **добрих громадян** своєї батьківщини» [3, с. 180]. В цьому плані на допомогу шкільним учителям можуть прийти наставники дитячих громадських організацій: Національна скаутська організація України «Пласт», Всеукраїнська дитяча скаутська організації «Січ», Міжнародна федерація Бойового гопака, Міжнародна федерація «Спас» та ін.

У своїй праці «Народження громадянина» класик української педагогіки В. О. Сухомлинський (1918-1970) постійно намагається акцентувати та розвивати в учнів середньої школи хвилювання за долю далеких людей, а звідси і громадянське бачення світу. Далі він ширше розкриває аналіз цього висловлювання: «**Громадянське бачення світу** – це жива плоть і кров моральності. Я прагнув, щоб вихованці не тільки знали, розуміли добро й зло, справедливість і несправедливість, честь і безчестя, а й переживали непримиренність, ненависть до соціального зла, безчестя, несправедливості» [16, т. 3, с. 434-435]. Моральне виховання підлітків вчений вбачає в необхідності одухотворення насамперед «громадянськими турботами, тривогами і хвилюваннями». У його творчості це виступає головною метою виховання кожної дитини: «Розповіді про героїню алжирського народу Джамілу Бухіред, про видатного вченого-математика, лідера іранських повстанців Хосрова Рузбека, про подвиг Олександра Матросова. Ці розповіді були безпосереднім зверненням до громадянської свідомості дітей. Я прагнув, щоб мої вихованці бачили світ навколо себе і самих себе **очима громадянина**. На основі громадянського бачення світу будується моральне виховання» [16, т. 3, с. 436].

Досліджуючи твори В. О. Сухомлинського, ми знаходимо глибокі роздуми над змістом філософсько-етичних категорій добра і зла, любові й правдивості, скромності та чесності. Аналітично-практичний характер мають його тлумачення у вищезгаданій праці: «Моральна вихованість полягає кінець-кінцем в тому, що людина **прагне робити добро** і не може робити зла. В нашому суспільстві поняття добро має глибокий і багатогранний зміст: активна діяльність, спрямована на утвердження комуністичних ідеалів, самовіддана праця в ім'я народу, утвердження честі й слави Вітчизни, любов до людей, чесність, правдивість, непримиренність до зла в усіх його проявах і особливо до ворогів Вітчизни. Вищим рушієм людської поведінки є переконаність у тому, що це **добро – вершина морального багатства**» [16, т. 3, с. 301].

Ми простежуємо, як педагог і публіцист В. О. Сухомлинський доречно наводить взаємозв'язки між народною мудрістю та переконаністю у необхідності творення добра, між правдою та совістю. Він вважає, що мудрість народу оволодіває свідомістю лише у тих випадках, коли, «крім розуміння і логічного **аналізу добра й зла, в людини є відчуття добра і зла**, те органічне відчуття, яке стало власною **совістю**, власною точкою зору» [16, т. 3, с. 301].

У цій статті, точніше, у підрозділі «Елементарна моральна культура» письменник пригадує про свої спеціальні бесіди, присвячені розгляду норм моральності для того, щоб **«спонукання до правильних, хороших вчинків були першою школою громадянства»** [16, т. 3, с. 442]. Наведемо найвагоміші норми моральності, які педагог повсякчас намагався розкривати перед своїми школярами:

1. Ви живете серед людей. Кожен ваш вчинок, кожне ваше бажання позначаються на людях. Знайте, що існує межа між, що вам хочеться, і тим, що можна. Ваші бажання – це радощі або ж сльози ваших близьких. Перевіряйте свої вчинки свідомістю: чи не завдаєте ви зла, неприємності, незручності людям своїми вчинками. **Робіть так, щоб людям, які оточують вас, було добре.**

2. Ви користуєтеся благами, створеними іншими людьми. Люди дають вам щастя дитинства, отрочтва і юності. **Платіть їм за це добром.** Ця норма моральності є важливим джерелом почуття громадянського обов'язку. Перш ніж

людина осмислить усю глибину тієї істини, що вона – **громадянин** і це покладає на неї великі обов'язки, вона повинна навчитися **платити добром за добро**, творити своїми силами щастя і радість іншим людям.

3. Усі блага й радощі життя створюються працею і тільки працею. Без праці не можна чесно жити. Народ учить: хто не працює, той не їсть. **Навчання – ваша перша праця**. Ідучи до школи, ви йдете на роботу. Якщо 12-річна людина бачить квітучий сад, посаджений власними руками, вона переживає ні з чим не порівняне почуття гордості; вона вимірює пройдений життєвий шлях матеріальними цінностями, створеними для людей. І чим глибше це почуття, тим більш **усвідомленою є громадянська відповідальність** перед людьми.

4. Будьте **добрими і чуйними до людей**. **Допомагайте слабим і беззахисним**. Не робіть людям зла. **Допомагайте в біді**. Поважайте, шануйте матір і батька, вони дали вам життя, вони виховують вас, вони хочуть, щоб ви стали **чесними громадянами** соціалістичного суспільства, людиною з чистим серцем, ясним розумом, доброю душею, золотими руками [16, т. 3, с. 442-446].

В іншій своїй статті «З чого починається громадянин» ми знаходимо важливі висловлювання кандидата педагогічних наук В. О. Сухомлинського, який проблему виховання доброго громадянина напряду пов'язує з морально-етичною категорією обов'язку кожного зокрема: «**Громадянин виростає там, де є почуття обов'язку** перед людьми» [15, т. 5, с. 360]. Зокрема він розвиває думку щодо визначного впливу колективу на виховання особистості в процесі громадянської діяльності, в основі якої лежить повноцінне застосування значних духовних і фізичних сил з метою зміни вектору орієнтацій із егоїстично-меркантильних на суспільно-корисні. «Отже, в основу **громадянської діяльності ми кладемо труд колективу**. Багаторічний досвід глибоко переконав нас у тому, що праця тільки тоді стає могутньою виховною силою, коли в ній закладена **якась громадянська ідея**» [15, т. 5, с. 361].

Головними моральними якостями, без яких взагалі неможлива громадянськість, педагог вважає почуття самоповаги, взаємозалежності у середовищі шкільного колективу, відповідальності, турботи, зрілості думки та мислення, світ інтелектуального життя, громадянські переконання людини. За

його влучним визначенням – **«Колектив – це, образно кажучи, колиска громадянськості»** [15, т. 5, с. 361-362]. Саме завдяки створенню громадянських взаємин, поваги та взаєморозуміння, життя колективу набуває значно вищого інтелектуального рівня розвитку: старші учні керують різноманітними гуртками в молодших школярів: «Завдяки віддачі знань, завдяки тому, що процес віддачі знань перетворюється в найтонші людські взаємовідносини – **громадянську турботу** однієї людини про те, щоб інша людина стала духовно багатшою, – саме завдяки цьому знання перетворюються на переконання. **Кожна дитина – не тільки особистість, а й завтрашній громадянин»** [15, т. 5, с. 364].

У різних статтях поета і письменника ми простежуємо системний розгляд наскрізної ідеї формування доброго громадянина: від народження громадянина, формування в ньому загальнолюдських морально-етичних властивостей характеру – турбота, відповідальність, обов'язок, чесність, працелюбність, і до виховання принципової та необхідної риси – доброти. Василь Олександрович у своїй статті «Народження добра» описує небезпеку виховання егоїстичної дитини, яка звикає, що всі на неї працюють, мама готує, а батько приносить зарплатню, а, отже, задоволення її власних інтересів виступає головним критерієм такої людини. Щоб запобігти цьому педагог радить «розвивати в дитини почуття вдячності». Він бачить лише один спосіб: «учити дітей **робити добро для нас**, батьків, вихователів, взагалі людей старших поколінь. **За добро дитина повинна платити добром!** Дитяче щастя егоїстичне за своєю природою: блага, створені для дитини старшими, вона сприймає, як щось само собою зрозуміле. Їй здається, що мати і батько для того й існують, щоб давати їй радощі, задоволення» [17, т. 5, с. 219].

У таких умовах дитина отримує тільки радість від споживання, а щоб у неї виникли моральні почуття, на думку В. О. Сухомлинського, потрібно залучати дітей до «радості творення **добра для інших людей**. Тільки це, воістину безкорисливе і тому справді людське переживання є силою, що облагороджує юне серце. Чуйність починається з дитячої турботи про творення краси. Усе прекрасне несе в собі чудодійну виховну силу. І важливо, щоб творення краси і творення **добра** зливалися в дітей в єдиний акт» [17, т. 5, с. 219-220]. Постійне

бажання «робити добро» ми простежуємо у «ПЛАСТі», наприклад, під час щорічної благодійної акції «Майстерня Святого Миколая», тобто – розпродаж новорічних іграшок та сувенірів, зроблених дитячими руками, а отримані кошти вони витрачаємо на потреби бійців ЗСУ [10, с. 124].

Саме з метою виховання риси доброти Василь Сухомлинський у Павлівській середній школі активно пропагував і запроваджував принципи екологічної освіти, що паралельно в той же час набуває широкого розголосу і в європейській педагогіці. Через декілька років після вступу на поріг школи кожен учень «закладає **сад вдячності**», який потім і називає відповідно – яблуня матері, груша батькові, виноград діда чи бабусі, а самі саджанці він отримує в шкільному розсаднику. Нарешті, коли через три роки з'являється перша зав'язь, у дитину переповнюють емоції несподіваної радості, відтепер батькам і вчителям не потрібно нагадувати учням поливати чи підживлювати деревця, а дитина «з нетерпінням чекає того дня, коли досягнуть яблука і виноград, коли можна зняти плоди й понести щасливо схвилюваній матері» [17, т. 5, с. 222]. Так, наприклад, 30 квітня 2018 року, учні НСОУ «Пласт» з м. Одеси пішли в одноденний похід у заповідник «Рідна природа», (43-й км поблизу с. Єгорівки). Найперше, що учні зробили, – допомогли прибрати сміття та целофанові пакети. У 1998-2002 роках одеські пластуни також проводили подібні заходи. Любов до природи виступає не лише педагогічним мікрофактором виховання, а й наочним прикладом значно ширшого контексту – Батьківщини. Саме тому пластуни вчаться зберігати первісну природу, тобто пластикові та інші хімічні відходи після походу забирати назад – в місто, щоб викинути в смітник [11, с. 106].

У сучасних школах не кожна дитина має можливість посадити сад чи хоча б одне дерево, тому найбільшим мотивом гарно вчитися часто виступає бажання принести радість батькам. Досліджуючи спадщину видатного педагога, ми простежуємо головну ідею його творів яка полягає у тому, щоб дитинство постало для дитини «природною **школою сердечності**», що водночас виступає найскладнішим завданням виховання у сім'ї та у школі: «Ми покликані облагородити **серце нового громадянина**, одухотворити його пориви і бажання вищою людською красою – чуйністю, співчутливістю» [17, т. 5, с. 223].

Працюючи на посаді директора школи з 1947 року, вчений також започатковує осіннє «Свято троянди» за згодою батьків першокласників, для організації якого дітям дають із шкільного саду саджанці, щоб вони посадили їх удома, потім постійно їм потрібно нагадувати поливати, розпушувати та удобрювати землю. Емоції радості та захоплення у дітей викликають перше зелене листя та пагони: «Нарешті, несподівано для дитини з'являється перший бутон, потім другий, третій... Вони розкриваються, блищать на сонці червоні, рожеві, сині, голубі пелюстки. Ще більше розгоряються вогники радості в дитячих очах. І вона ні з чим незрівнянна. Це не та радість, яку дає батьківський подарунок, веселий відпочинок, задоволення від екскурсії. Це **радість творення добра** для найдорожчих людей – матері, батька, бабусі, дідуся. І таке добро особливо зворушує, бо воно водночас і краса. Для мене найбільше щастя – бачити сяючі дитячі очі в ту мить, коли маля зрізує троянду і несе матері. Дитячий погляд світиться чистим сяйвом людяності» [17, т. 5, с. 223-224]. Природа та любов до неї виступають важливим педагогічним мікрофактором виховання особистості та створення образу рідної землі. Так, виховники «Пласту» найчастіше застосовують педагогічні методи формування власного досвіду дітей, формування й удосконалення характеру у незвичних умовах та самоорганізації діяльності вихованців у походах [11, с. 107].

«Екологічне виховання» у західній педагогіці

Сучасний освітній процес у західних країнах і на сьогодні продовжує розвиватися на засадах виховання добродісного громадянина та громадянського суспільства. Програма екологічної освіти та виховання (Umwelterziehung) екологічно свідомої особистості відіграють значну роль у політичній системі багатьох держав. У Німеччині екологічне краєзнавство зароджувалось завдяки ідеям «реформаторської педагогіки» та існуванню традицій природоохоронного виховання молоді [24], поширення методів гуманізації громадського життя Західної Німеччини після війни, а також під впливом боротьби екологічних організацій різного штибу. Концепцію «екологічного виховання» обґрунтували німецькі вчені Інституту природничих наук під керівництвом Г. Ойлефельда (м. Кіль). На його думку, суспільство досягло такого рівня розвитку, що перед

ним постала необхідність формування екологічної свідомості серед населення і, особливо, молодого покоління. Екологічна свідомість, окрім того, має ще й ряд інших функцій (освітню, виховну, прогностичну, організуючу) [23, с. 25].

У зв'язку з постійною зацікавленістю дослідників до проблеми громадянського виховання учнів починаючи з кінця ХХ-го ст. значно збільшилось кількість досліджень з проблем розробки теоретичних засад та окремих аспектів його становлення та розвитку у США, Великобританії, Канаді та Австралії. У закордонній науковій літературі теорія та практика громадянського виховання багато в чому опирається на праці таких американських дослідників, як: J. Badets, J. Banks, C. Bennet, J. Cummins, R. Garcia, C. Grant, M. Gibson, G. Giroux, D. Goldnik, R. Faren, S. Field, E. Hyslop-Margison, J. Kahne, L. Lippmann, M. Lupul, D. Meier, S. Marginson, J. Marshall, D. Mossenson, S. May, S. Nieto, D. Ravitch, B. Rubin, C. Sleeter, та ін.;

канадських: M. Ashworth, J. Berry, P. Gorski, F. Henry, R. Kalin, M. Ledoux, K. MacLeod, K. Moodley, J. Porter, R. Samuda, D. Taylor тощо;

австралійських: P. Alterman, M. Curray, H. Green, T. Elliot, J. Marshall, R. Morginson, J. Moody, J. Sachs, R. Sykes, J. Smolicz, R. Taft, J. Wood та ін.;

англійських: W. Carr, I. Davies, J. Gaus, E. Frazer, A. Harnett, J. Harris, D. Heater, D. Kerr, J. Schwüle, J. Torney-Purta, G. Whitmarsh тощо [20, с. 303-304].

Система морального виховання у США спирається на свободу особистості, яка керується лише власним спонуканням добрих намірів. Там багато часу відводять на формування характеру з метою виховати **достойного громадянина**, дієвої частини суспільства. Щодня в американських школах проходять урочисті церемонії клятви прапору, а в кожному класі перед учнями майорить державний прапор. Перед тим, як розпочати перший урок діти мають встати, прикласти руку до серця і дати клятву вірності «прапору, уряду та державі». У програмі навчання переважають теми, що стосуються обов'язків громадян та необхідності повсякчас дотримуватися законів і правил моралі. У Німеччині антинаркогенна та антиалкогольна виховна робота провадиться самими учнями, для цього їх спочатку відправляють у табір на інтенсивний курс вивчення засобів боротьби з наркогенами. Результати такого інструктажу

виявили достойний рівень розуміння серед однокласників матеріалу цього курсу, і, навіть, створення своїх «антинаркогенних груп». У німецьких школах особливого значення надають антинаркогенному вихованню у середовищі дівчат, що колись стануть мамами, що одночасно є засобом боротьби з проституцією. У Норвегії антинаркогенним вихованням учнів займаються молодіжні лідери. Шкільні колективи, як правило, мають декількох лідерів, які вважають шкідливими паління, алкоголь і наркотики, з них беруть приклад інші учні, для такої роботи з однолітками їх спеціально навчають. Безліч повчальних елементів має методика виховання взаємодопомоги та взаємоповаги у японських навчальних закладах. Вони намагаються самі вирішувати конфліктні питання, а вчителів залучають тільки до найскладніших проблем. Значну роль у школах Японії відводять трудовому вихованню. Школярі вчаться бути старанними і вихованими людьми, виявляти повагу до будь-якого колективу та його керівництва [20, с. 304-305].

Висновок Аналіз цих досліджень дозволяє нам простежити трактування поняття «добрий громадянин» в українській педагогічній думці та сучасну трансформацію цього поняття в екологічне громадянське виховання за кордоном як процесу формування інтегративних якостей особистості на основі загальновідомих демократичних цінностей, що відображають бажання брати участь в житті громадянського суспільства та держави, адже, якщо людина допомагає іншим людям, оберігає та очищає природні локації, то вона відповідає моральним якостям «доброго громадянина».

Список використаних джерел та літератури

1. Богуш А. М. Педагогіка добра у спадщині В. О. Сухомлинського. *Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2014. Випуск 1.46 (108). С. 21–25.

2. Боднарчук Г. Тимочків М. Любов до ближнього – джерело величі людини. Тернопіль: Навч. книга. Богдан, 2007. 80 с.

3. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава: Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. 191 с.

4. Косарева Н. І. Формування почуття совісті як важливої риси громадянина-гуманіста. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: збірник наукових праць. Наукові записки*

Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 39. Рівне: РДГУ, 2008. С. 39–44.

5. Людина починається з добра. «Виховання патріота, громадянина через формування високих моральних якостей». (Уп. Чуб Т. М.) – Зачепилівка, 2017. – 161 с. URL: <https://tamara-chub-57.at.ua/30012018/dobro.pdf>

6. Макаренко А. С. Каким должен быть гражданин. Воспитание гражданина. М.: Просвещение, 1988. С. 35-160.

7. Макаренко А. С. Лекции о воспитании детей. Педагогические сочинения: В 8-ми т., Т. 4. Педагогические произведения 1936-1939 гг. М.: Педагогика, 1984. С. 59-116.

8. Макаренко А. С. Методика воспитательной работы. Воспитание гражданина. М.: Просвещение, 1988. С. 161-244.

9. Милков Л. Конструктивизмът като образователна идея. *Педагогика*. № 1. София, 2006. С. 33–37. (болгарськ.)

10. Перегінчук Т. М. Виховання «доброго громадянина»: етнопедагогічні практики та церемоніали (на основі діяльності НСОУ «ПЛАСТ»). *Інтелекція і влада. Серія: Історія: зб. наук. праць / Одес. нац. політехн. ун-т. Одеса: Екологія, 2019. Вип. 41. С. 117-129.*

11. Перегінчук Т. М. Етнологічна концепція «екологічного виховання» у контексті педагогічної системи «добрих справ» (на основі діяльності Одеської станиці НСОУ «ПЛАСТ»). *Записки історичного факультету: зб. наук. праць. Одеса: Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова. 2019. Вип. 30. С. 96-111.*

12. Остапівський І. Є. Проблема гуманізації управління школою у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського [Текст] : дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Остапівський Ігор Євгенович ; Акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – К., 1993. – 130 с.

13. Сковорода Г. С. Благодарний Єродій. Повне зібрання творів: У 2-х т. К., Наукова думка, 1973. Т. 2. С. 99–118.

14. Смаль Н. Поспішайте творити добро. *Позакл. час*. 2005. №19-20. с.14-16.

15. Сухомлинський В. О. З чого починається громадянин / Вибрані твори. В 5-ти т., Т. 5. Статті. Київ, "Рад. школа", 1977. С. 359–366.

16. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / Вибрані твори. В 5-ти т., Т. 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – Київ., "Рад. школа", 1977. С. 283–582.

17. Сухомлинський В. О. Народження добра / Вибрані твори. В 5-ти т., Т. 5. Статті. Київ, "Рад. школа", 1977. С. 217–223.

18. Українські народні казки: Книга 35. Казки Наддніпрянщини / Запис., упоряд. і літ. опрац. М. Зінчук. Чернівці: Букрек, 2011. 520 с. С. 148.

19. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні [Текст] / К. Д. Ушинський. Вибрані педагогічні твори: в 2-х т. – Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки. – К.: Рад. школа, 1983. – С. 43-104.

20. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 528 с.

21. Чепіль М. Ідея добра і любові у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. *Молодь і ринок*. 2012. №1 (84). С. 37–41.

22. Щуркова Н. Е., Мухин М. И. Педагог нового воспитания / Под общ. ред. Н. Е. Щурковой. Москва: АРКТИ, 2014. – 264 с.
23. Eulefeld G., Kapune T. (Hg.) Empfehlungen und Arbeitsdokumente zur Umwelterziehung, IPN Institut für die Pädagogik der Naturwissenschaften an der Christian-Albrechts-Universität / G. Eulefeld, T. Kapune – Kiel Nr.36, München 1978. – 180 s.
24. Staudte A. Дстетическая Эриэуиэ. 1-4. – Мунхен; Виен; Балтимор: Urban und Schwarzenberg, 1980. – 235 S.

References

1. Bogush A. M. 2014, *Pedagogika dobra u spadshhy`ni V. O. Suxomly`ns`kogo [Pedagogy of Good in the Sukhomlinsky Legacy]*, Scientific Bulletin of the Sukhomlinsky State University of Music, Pedagogical Sciences, Issue 1.46 (108), pp. 21–25.
2. Bodnarchuk G. Ty`mochkiv M. 2007, *Lyubov do bly`zhn`ogo – dzherelo vely`chi lyudy`ny` [Love for your neighbor – the source of greatness of man]*, Ternopil, Educ. book. Bogdan, 80 p.
3. Vashhenko G. 1994, *Vy`hovny`j ideal [Educational ideal]*, Poltava: Ed. gas. Poltava Bulletin, 191 p.
4. Kosaryeva N. I. 2008, *Formuvannya pochuttya sovisti yak vazhly`voyi ry`sy` gromadyany`na-gumanista // Onovlennya zmistu, form ta metodiv navchannya i vy`xovannya v zakladax osvity`: zbirny`k naukovy`x prac` [Formation of the sense of conscience as an important feature of the citizen-humanist // Updating the content, forms and methods of education and upbringing in educational institutions: a collection of scientific works]*, Scientific notes of Rivne State Humanities University. Issue 39. Rivne, RDGU, P. 39-44.
5. Chub T. M., red., 2017, *Lyudy`na pochy`nayet`sya z dobra. «Vy`hovannya patriota, gromadyany`na cherez formuvannya vy`soky`x moral`ny`x yakostej» [Man begins with good. "Education of the patriot, the citizen through formation of high moral qualities"]*, Zachepylivka, 161 p. Available at: <https://tamara-chub-57.at.ua/30012018/dobro.pdf>
6. Makarenko A. S. 1988, *Kaky`m dolzhen byt` grazhdany`n. // Vospy`tany`e grazhdany`na [What a citizen should be. // Parenting]*, M., Enlightenment, P. 35-160.
7. Makarenko A. S. 1984, *Lekcy`y` o vospy`tany`y` detej. // Pedagogy`chesky`e sochy`neny`ya [Lectures on the upbringing of children.// Pedagogical works]*, In 8 volumes, V. 4. *Pedagogy`chesky`e proy`zvedeny`ya 1936-1939 [Pedagogical works of 1936-1939]*, M., Pedagogy, P. 59-116.
8. Makarenko A. S. 1988, *Metody`ka vospy`tatel`noj raboty. // Vospy`tany`e grazhdany`na [Methods of educational work. // Parenting]*, M., Enlightenment, P. 161-244.
9. My`lkov L. 2006, *Konstrukty`vy`zmt kato obrazovatelna y`deya // Pedagogyka [Constructivism as an educational idea // Pedagogy]*, №1, Sofia, P. 33–37.
10. Pereginchuk T. 2019, *Vy`hovannya «dobrogo gromadyany`na»: etnopedagogichni prakty`ky` ta ceremonialy` (na osnovi diyal`nosti NSOU «PLAST»)// Inteligenciya i vlada. Seriya: Istoriya: zb. nauk. prac` [Education of a "good citizen": ethnopedagogical practices and ceremonies (based on the activities of*

NSOU "PLAST")// *Intelligentsia and power. Series: History: Coll. Science. works*] / Odesa. nat. Polytechnic un-ty. Odesa, Ecology, Issue. 41, P. 117-129.

11. Pereginchuk T. 2019, *Etnologichna koncepciya «ekologichnogo vy`hovannya» u konteksti pedagogichnoyi sy`stemy` «dobry`h sprav» (na osnovi diyal`nosti Odes`koyi stany`ci NSOU «PLAST»)*// *Zapy`sky` istory`chnogo fakul`tetu: zb. nauk. pracz`.* [*Ethnological concept of "environmental education" in the context of the pedagogical system of "good deeds" (based on the activities of the Odesa stanyca NSOU "PLAST")*] // *Notes of the Faculty of History: Coll. Science. works*]. Odesa, Odesa. nat. Mechnikov's Un-ty, Issue. 30, P. 96-111.

12. Ostapjovs`ky`j I. Ye. 1993, *Problema gumanizaciyi upravlinnya shkolyu u pedagogichnij spadshhy`ni V. O. Suxomly`ns`kogo: dy`s... kand. ped. nauk: 13.00.01* [*The problem of humanization of school management in the pedagogical heritage of VO Sukhomlinsky: Dis. Cand. ped. Sciences: 13.00.01*], Acad. ped. of Sciences of Ukraine, Institute of Pedagogy, K., 130 p.

13. Skovoroda G. S. 1973, *Blagodarny`j Yerodij / Povne zibrannya tvoriv: U 2 t.* [*The grateful Herodius / The Complete Collection of Works: In 2 volumes*], K., Naukova dumka, V. 2, P. 99–118.

14. Smal` N. 2005, *Pospishajte tvory`ty` dobro// Pozakl. chas* [*Hurry to do good // Out of hours*], № 19-20, p. 14-16.

15. Suhomly`ns`ky`j V. O. 1977, *Z chogo pochy`nayet`sya gromadyany`n / Vy`brani tvory`.* V 5 t. [*How does a citizen begin / Selected works. In 5 vols.*], V. 5. K., "Sov. School", P. 359-366.

16. Suhomly`ns`ky`j V. O. 1977, *Narodzhennya gromadyany`na / Vy`brani tvory`.* V 5 t. [*Birth of a Citizen / Selected Works. In 5 vols*], V. 3. K., "Sov. School", 1977. - P. 283–582.

17. Suhomly`ns`ky`j V. O. 1977, *Narodzhennya dobra / Vy`brani tvory`.* V 5 t. [*Birth of the good / Selected works. In 5 vols.*], V. 5. K., "Sov. School", P. 217–223.

18. Zinchuk M. red., 2011, *Ukrayins`ki narodni kazky`: Kny`ga 35. Kazky` Naddnipryanshhy`ny`* [*Ukrainian Folk Tales: Book 35. Tales of the Dniepro*], Chernivci, Bukrek, 520 p.

19. Ushy`ns`ky`j K. D. 1983, *Pro narodnist` u gromads`komu vy`xovanni // Vy`brani pedagogichni tvory`: v 2 t.* [*About nationality in public education, Selected pedagogical works: in 2 volumes*], V. 1. K., Sov. School, P. 43-104.

20. Ficzula M. M. 2002, *Pedagogika: Navchal`ny`j posibny`k dlya studentiv vy`shhy`x pedagogichny`x zakladiv osvity`* [*Pedagogy: A textbook for students of higher educational institutions*], K., Academy Publishing Center, 528 p.

21. Chepil` M. 2012, *Ideya dobra i lyubovi u pedagogichnij spadshhy`ni Vasy`lya Suxomly`ns`kogo* [*The idea of goodness and love in the pedagogical heritage of Vasyl Sukhomlinsky*], Youth and the market, №1 (84), P. 37-41.

22. Shhurkova N. E., red., Muxy`n M. Y`. 2014, *Pedagog novogo vospy`tany`ya* [*The teacher of new education*], M., ARKTI, 264 p.

23. Eulefeld G., Kapune T. (ed.) 1978, *Recommendations and working documents on environmental education*, IPN Institute for Science Education at the Christian-Albrechts-Universitet / G. Eulefeld, T. Kapune, Kiel No. 36, Munich, 180 p.

24. Staudte A. *Aesthetic education*. 1980, 1-4, Munich; Vienna; Baltimore: Urban and Schwarzenberg, 235 p.

Рецензент:

Клапчук С.М., д.і.н., професор

Кучер В.І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 09.08.2020 р.